

Aabenraa

Som i andre gamle købstæder – Aabenraa omtales første gang i Kong Valdemars Jordebog fra 1231 – var arrestanterne byfogdens ansvar og anbragtes i de skiftende rådhus, som i hvert fald siden det 16. århundrede stod på samme plads ved Rådhusgades udmunding i Storegade. Da kromand Lytke Clausen i 1632 under en kamp mellem Christian den Fjerdes søn hertug Ulrichs og byens borgmesters folk ikke blot tog hertugens parti, men sårede borgmesteren og dennes søn, måtte han tilbringe et døgn i lænker i byfogdens hus, og blandt byens bøddels mange sportelbetalte pligter i det 17. århundrede var rengøring af fængslet ved rådhuset til 8 skilling pr. gang. Det praktiske arbejde påhvilede de to bysvende, som om natten var vægtere og om dagen passede »horners, tyvenes og andre delinkventers arrest« og først ved kgl. resolution af 1732 blev »ærlige«. Flertallet af arrestanterne har været småtyve og landstrygere. Den sønderjydske fører H.P. Hanssens datter Ingeborg Refslund Thomsen fortæller i et barndomsminde fra ca. 1900, at det var en dårlig forretning for arrestforvarerens kone madam Liebman, som bespiste fangerne, hvis der var for få »pensionærer«. Men så bad hun den ene af de to politibetjente om at bringe hende et par bosser (landstrygere), og pligtskyldigst tog han et par stykker ved Sønderport, de kom altid sydfra.

Også det meget smukke, stadig stående klassicistiske rådhus, bygget 1830 af *Peter Callesen* efter tegninger af C.F. Hansen – der måtte modificere sit første forslag bl.a. om store rundbuede vinduer i det brede midterparti af hensyn til det sparsommelige

bystyres ønske om genbrug af materialerne fra det kun ti år gamle, af økonomiske grunde nedbrudte kursted »Frederiksløst« – kom til at indeholde celler. At det gamle hus har været brøstfældigt, ses af, at det tre gange med stadig kortere intervaller var blevet repareret i det 18. århundrede. Nu var det slut!

Besøgslokalet anvendes også som advokatrums og til samtaler med eksterne behandlere.

AABENRAA

Byens fanger sad i byens fængsel, men amtets fanger sad i det omkring 1605 byggede fangetårn ved Brundlund Slot, lensmandens og til nyeste tid amtmandens residens. Efter en alvorlig forbrydelse kunne et ophold i fangekælderen trække længe ud. Fadermorderen Bendix Wenmaring hensad der 8 måneder i 1765 og døde der. Krybskytten Anders Lausen, der i februar 1795 ihjelskød skovrider Andreas von Bergen, måtte vente halvandet år på henrettelse, indtil der var fundet en villig medhjælper for skarpretteren. Længe efter kaldtes det underjordiske fængsel på Brundlund Slot »Anderses Gaf«. 1866 omdannedes fængslet til vinkælder, det siger lidt om temperaturen.

Krigene 1848-1850 og 1864 afspejles også i brugen eller misbrugen af fængslet. Straffen for at fejre

Kongens fødselsdag var i 1848, da insurgenterne spillede herrer i Aabenraa, bøde eller ved manglende betaling fængsel på vand og brød. Da der i september 1864 cirkulerede en politisk adresse i byen, lod den nye tyske borgmester Aabenraas førende danske skikkelse *Martin Bahnsen*, rådmand siden 1850 og stænderdeputeret siden 1852, indsætte i »tyvehullet«; otte dage efter beordrede generalkommandoen ham dog løsladt. Tre fyrstelige geburtsdage i 1865 afspejlede de nye magtforhold. 22. marts fejredes kongen af Preussen med pomp og parader. 8. april forbødes det de danske at fejre Christian den Niende ved at bestrø gaden med blomster og grønt, og en fest næste aften i »Frederiksklubben« med punch og afsyngning af nationale sange afbrødes af vægterne, der under hjemmetyskernes hånlige tilråb indsatte 17 festdelta-

Normalt har de indsatte enkeltcelle. Dobbeltceller findes dog i nogle ældre arresthuse.

Sydvestfacaden i cellefløjen opført i 1905.

gere natten over i »tyvehullet«, 4 i hvert hul. Borgmesteren indrømmede senere, at vægterne havde overskredet deres beføjelser. 6. juli forbød øvrigheden fejring af den augustenburgske prætendent »Friedrich der Achte«s fødselsdag, og da Slesvig-Holsten sungen, der blev afsunget for åbne vinduer i en forening, fik en antipreussisk ordlyd, blev også denne fest opløst. Deltagerne slap dog for tyvehullet; der er forskel på folk. Hullet kunne være en alvorlig sag. Fischer fortæller 14. februar 1865, at en prøjsisk soldat, der for en ringe tjenesteforseelse afsonede på vand og brød, var frosset ihjel, idet fængslet ikke var opvarmet og fangerne hverken fik kappe, tæppe eller halm at ligge på, men måtte sove direkte på træbriksen.

Også senere brugtes rådhusfængslet til politiske fanger. H.P. Hanssen afsonede som redaktør af avisen

Heimdal i 1895 sin første fængselsstraf der. De to amtsretsdommere i 1890'erne Lindemann og Clausen var begge stærkt antidanske. Den brøsig, men godmodige Lindemann opmuntrede dog til ekstraforplejning til de danske, hvilket den smålige Claussen forbød. »Halt!« lød det, når han fra sit vindue i anden sal så arrestforvarerens kone med maden i gården, og så ned for at kontrollere, om portionerne var for store. Det anspændte forhold mellem de to dommere endte med en udfordring fra Lindemann til Claussen, der dog ikke modtog den, efterfulgt af tvangsforflyttelse af dem begge, forhåbentlig til hvert sit nye tjenestested.

Som andre sønderjydske byer fik også Aabenraa sit nye tinghus, da der i 1905 til tegninger af kgl. »Stadtbaurat« *Friedrich Wilhelm Jablonowski* fra Haderslev opførtes domhus og tilhørende arrest med plads

Vicearrestinspektøren foretager uanmeldt kasseeftersyn.

til 18, 14 i enkeltceller og en firemandscelle. Jablonowski, hvis stil bedst kan betegnes som tysk nationalromantik, prægede i ikke ringe grad det offentlige byggeri i Sønderjylland i wilhelminsk tid. Hans »mesterværk« – de ironiske anførelsestegn er ikke mine, men Henrik Fangels – Amtsbanegården fra 1898-99 på Jomfrustien i Haderslev, der mest ligner en prosaisk kopi af et slot af den gale kong Ludvig den Anden, nedreves i 1962, men Fangel trøster os med, at mange af hans øvrige forkætrede og ildesete banegårde (til for længst nedlagte baner) stadig står. Peter Dragsbo, som i øvrigt opfordrer til større opmærksomhed over for tysk arkitektur i Sønderjylland 1864-1920, kalder ham manisk. I Aabenraa leverede han ud over tinghuset tegninger til amtshuset 1901 og Königlich-preussische Oberrealschule 1905-06, efter 1920 Aabenraa Statsskole. Han gjorde ikke Sønderjylland smukkere.

Blandt de mange strafbare overtrædelser i dette gennemregulerede samfund var et forbud imod, at

ukonfirmerede røg tobak på gaden, bøde 9 mark eller 3 dages hæfte.

Ved krigsudbruddet 1914 fik også Aabenraa sine politiske arrestationer, anordnet af den kommanderende general. Tillige med mange andre, bl.a. en fremtrædende socialdemokrat, blev H.P. Hanssen og hans to medredaktører anholdt og anbragt i den nye arrest 31. juli. Efter påberåbelse af sin immunitet som medlem af den tyske rigsdag blev han dog løsladt dagen efter og fik sågar en undskyldning fra regeringen. Senere fulgte de andre fanger efter. Til gengæld blev småsyndere løsladt og stukket ind i hæren, efter at fængselspræst Calibæus ved krigsgudstjenesten havde sagt, at det blev dem forundt på ærens mark at aftvætte de mørke pletter i deres fortid.

1920 blev både domstol og arresthus danske, men 1940 var tyskerne der igen. Arrestens mest celebre »gæst« under besættelsen var skolemanden Georg Buchreitz. Oprindeligt dansklærer ved det tyske pri-

vate gymnasium i Aabenraa tog han sin afsked i 1933 i protest mod den nye nazistiske tone og blev i 1941 rektor for den danske statsskole. 29. august 1943 blev han og en anden lærer indsat i arresten og den 8. september overført til garnisonen i Fredericia, hvorfra de løslodes tre dage efter. 1946-1950 var han den første socialdemokratiske borgmester i Aabenraa. Frihedskæmperne Mogens Dyre og Jørgen Mathiesen fortæller fra efteråret 1944 om overbefolkede celler, en celledikker, der lokker medfangerne til at udsmugle breve, som Gestapo kunne opfange etc., men også om en brøsig-godmodig Feldwebel, der truer med at smide dem ud på grund af mangel på plads i arresten (!), mulighed for at låne bøger af Morten Korch og et indsmuglet spil kort – man spillede det sønderjydske spil Skat, men Mathiesen tabte altid – den rene idyl sammenlignet med de syv uger, Mathiesen efterfølgende led i Neuengammes rædsler.

Den mest dramatiske begivenhed under besættelsen var »Peter«-gruppens sprængning af tinghuset (gerningsmand Otto Schwerdt) ved sprængladninger anbragte foran hovedindgangen, der styrtede sammen. Målet var politiet. Arresthuset beskadigedes ikke. Det er lidt ironisk, at en i sin tid af tyske myndigheder opført offentlig bygning nu blev genstand for en tysk terroraktion, og dobbelt ironisk, at efter befrielsen blev den hjemløse domstol placeret i en den tyske skoleforening tilhørende bygning, idet foreningen under besættelsen letsindigt havde modtaget store pengebeløb fra dr. Best, der havde hævet dem i Nationalbanken. I medfør af lov af 9. oktober 1945 krævedes disse beløb tilbagebetalt, og da dette ikke skete, foretoges udlæg i foreningens formue, herunder skolebygningerne. Aabenraa ret fik hjemsted i det tidligere gymnasium.

Som overalt i Sønderjylland arresteredes i mængdevis af personer tilhørende det tyske mindretal i 1945 for bistand til besættelsesmagten, og naturligvis kunne de ikke rummes i arresten, men placeredes fortrinsvis i Faarhuslejren. Ifølge Ingeborg Refslund Thomsen har hver anden voksen mand fra mindretal-

let været tilbageholdt i Faarhuslejren, og 3408 blev straffet. Arresten har dog vel været taget i brug under den store sag i 1948, foretaget over 88 retsdage, imod mindretallets ledere for hvervning til tysk krigstjeneste, oprettelse af Zeitfreiwillig-korpset og *Deutscher Selbstschutz Nordschleswig* samt skansegravning tværs over Sønderjylland, i hvilken sag der afsagdes domme op til 15 års fængsel (lettere nedsat i landsretten). Den lokale dommer Levinsen havde vejet sædet, idet han i et dokument af mindretallet kaldtes »Judenrichter«.

I dag medfører grænsens nærhed andre problemer, nemlig grænseoverløbere, der søger asyl. Kapaciteten i dag er 18, hvoraf 16 i eneceller, samt 10 pladser i den såkaldte asylafdeling. Udnyttelsesprocenten i arresten var i 2009 89,6.

Dybfrostmaden opvarmes i en konvektionsovn af »gangmanden« – her en kvindelig indsat.

TOPTEKST